

Beetke van Raskwerd, weduwe Van Ewsum (†1554), eerste vrouwe van Nienoord

Renée
Nip

Beetke, enig kind van Azege Aylkema van Raskwerd, trouwde in 1502 met haar achterneef Wigbold, de jongste zoon van Onno van Ewsum (†1489), hoofdeling te Middelstum en politiek leider in de Ommelanden. Na de dood van haar man in 1527/8 bleef Beetke achter met acht kinderen, waarvan er nog maar twee meerderjarig waren. Tot haar dood wierp zij zich op als het hoofd van de familie Van Ewsum. Zij wist het familiebezit, behalve de borgen in Middelstum en Raskwerd, het landgoed Nienoord in Leek en Mensinge in Roden, verder uit te breiden en de vooraanstaande positie van dit hoofdelingengeslacht te behouden.

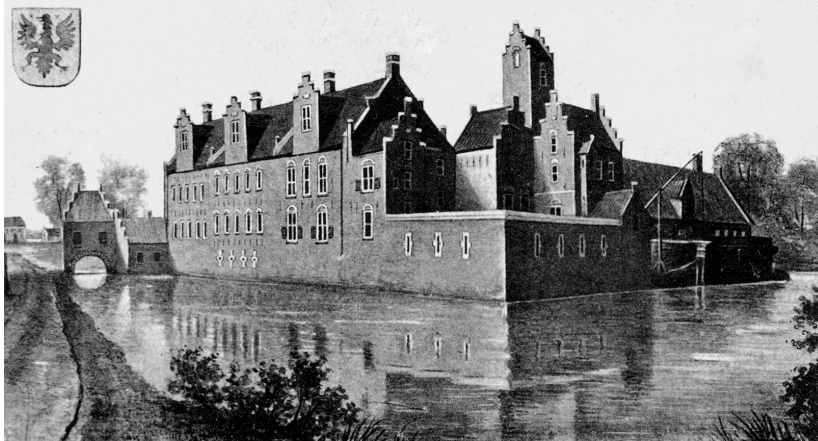
Rasquert en Middelstum op de kaart van Huguenin (1819-1829).

Haar optreden lijkt in strijd met de in de middeleeuwen gangbare visie op de vrouw als ondergeschikt aan de man, maar was niet ongewoon in Noordwest-Europa. Niet al haar tijdgenoten konden evenwel haar rol als pater familias waarderen. Beetke stierf op Pinkstermaandag (14 mei) 1554. Centraal staat de vraag hoe Beetke probeerde als een goede, christelijke weduwe een

functie, die meestal aan een man was voorbehouden, te vervullen. Hierbij zal ook aandacht worden besteed aan de in middeleeuwen heersende ideeën over de vrouw, haar juridische positie en plaats binnen de familie in de Ommelanden.

De vrouw in de Middeleeuwen

De ondergeschikt positie van de vrouw

De NIENOORD OMTRENT 1540.

Een Ansicht uit het begin van de twintigste eeuw met daarop een tekening van de 'oorspronkelijke' borg Nienoord, zoals die door Van Ewsum zou zijn gebouwd.

dateert van ver voor het christendom en werd in de middeleeuwen door mannen en vrouwen als terecht erkend. Vrouwen verzetten zich hooguit tegen de misogynie (= haat tegen of afkeer van vrouwen), die op gezette tijden in bepaalde kringen oprispte, of verzochten dat ze liever een man waren geweest. In de middeleeuwen stond een vrouw het grootste deel van haar leven, zonet haar hele leven, onder de voogdij van een man, haar vader of haar echtgenoot. Juridisch gezien was zij handelingsonbekwaam en zij had geen toegang tot hoger onderwijs; zaken die tot in de negentiende-twintigste eeuw voortduurden. Dit werd gelegitimeerd vanuit theologische opvattingen, namelijk dat Eva uit Adam, Gods evenbeeld, was geboren. Vanuit de medische opvatting uit de klassieke tijd was een vrouw een gemankeerde man.

In de middeleeuwen was na de religieuze staat, die nu eenmaal niet voor iedereen was weggelegd, de huwelijkse staat de meest wenselijke voor zowel mannen als vrouwen,

die daarin hun plichten tegenover de familie konden vervullen. Voor een man betekende het huwelijk bovendien dat hij toegang tot publieke functies kreeg. Voor een vrouw betekende het meestal niet meer dan dat zij de ouderlijke voogdij inruilde voor die van haar echtgenoot. Als zij weduwe werd veranderde haar positie drastisch. In de Nederlanden was een ongehuwde, meerderjarige vrouw handelingsbekwaam en kon vrijelijk over haar lijf en

goederen beschikken. In Groningen hadden zij zelfs geen voogd nodig om een rechtzaak te kunnen voeren. Een weduwe kon de zaken van haar man voortzetten, haar eigen goederen beheren en de voogdij over haar kinderen uitoefenen. Sommige weduwen wisten een aanzienlijke maatschappelijke positie te verwerven, al was dit vanzelfsprekend alleen voor vrouwen uit de gegoede kringen weggelegd. Vroeger waren, zoals ook nu het geval is, onder de armen relatief veel vrouwen.

Huwelijken die gearrangeerd waren, werden als een familiezaak beschouwd. Volgens het kerkelijk recht moesten bruid en bruidegom met het huwelijk instemmen, maar in de praktijk had de bruid weinig in te brengen. Niet alleen de ouders waren bij het sluiten van een huwelijk betrokken, maar ook andere belanghebbenden, zoals broers en zusters als hun eventuele erfgenamen. Er werden huwelijkscontracten opgesteld, eventueel aangevuld met testamentaire beschikkingen, waarmee de echtgenoten elkaars positie bij overlijden van een van beiden probeerden veilig te stellen Volgens

het in de stad Groningen en de Groninger Omme-landen geldende recht leefde een echtpaar in gemeenschap van goederen, maar zeker als er geen kinderen waren, bleef de familie recht houden op een deel van de erfenis. De inbreng van de vrouw in het huwelijk bestond meestal uit haar bruidsschat, waarmee zij tevens werd uitgekocht uit het ouderlijke erfdeel. Ook jongere zoons werden vaak op vergelijkbare wijze afgekocht met geld, roerend en onroerend goed, dat niet tot het oude familiebezit behoorde.

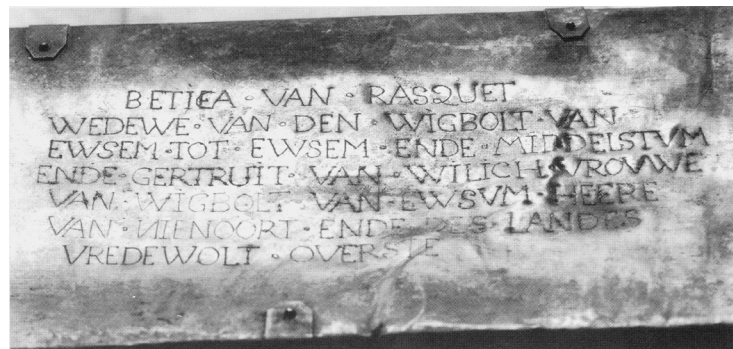
Beetke, de weduwe van Ewsum

Beetke had bij haar huwelijk met Wigbold van Ewsum de Aylkemaheerd, een stenen huis met bijbehorende goederen en rechten in Raskwerd, als bruidsschat meegebracht. Na de dood van zijn broers Hidde en Abeke kreeg Wigbold het goed Ewsum in Middelstum, terwijl zijn oudere broer Relof het Mensingegoed in Roden in bezit hield. Door de veelvuldige afwezigheid van Relof was Wigbold in de praktijk hoofd van de familie Van Ewsum.

Na het overlijden van haar man in 1527/8 kreeg Beetke onmiddellijk te maken met haar zwager Relof. Hij eiste de burcht Ewsum met alle goederen en rechten op, omdat er nooit een boedelscheiding had plaatsgevonden. Relof stierf echter al in 1532 en de status quo bleef gehandhaafd, waarbij Beetke de burcht in Middelstum met toebehoren zou houden, terwijl Relofs enige zoon Onno het huis Mensinge in Roden betrok. Echter niet voor lang: neef Onno overleed in 1537 en zijn huwelijk met Magdalena Schenck van Tautenburg was kinderloos gebleven. Nu betwistten Beetke en haar kinderen op hun beurt de weduwe ieder recht op de nalatenschap. De gebeurtenissen en

de rechtsgang zijn uitvoerig beschreven. In de officiële stukken komt Beetke nauwelijks voor. Meestal zijn haar zonen Johan en Hidde de actoren en, als ze optreedt, is dat namens haar onmondige kinderen. In het verslag echter dat George Schenck van Tautenburg, stadhouder van de koning in deze noordelijke gebieden en oom van Magdalena, van de gebeurtenissen heeft gemaakt, wordt Beetke geschetst als een daadkrachtige, maar medogenloze vrouw. Uiteindelijk werd in 1539 een schikking getroffen, waarbij Magdalena Schenck van Tautenburg werd afgekocht. Ook Onno's bastaarddochter Anske kwam met de goederen, die haar vader in zijn testament aan het kind had toebedacht, onder de hoede van Beetke en haar zonen.

Voorlopig concentreerde Beetke zich op de goederen in Vredewold, die Wigbold tijdens hun huwelijk had gekocht, en breidde deze aanzienlijk uit. Daarnaast wist ze verschillende privileges te verwerven, waaronder het zogenoemde grietmanschap, de belangrijkste rechterlijke en bestuurlijke functie in Vredewold, dat ze in 1531 in erfelijk bezit kreeg. In Vredewold kozen de bewoners vanouds jaarlijks hun grietman, waarbij het in de praktijk vaak jarenlang om dezelfde persoon ging. In 1530 was de keuze op Beetkes oudste zoon Onno gevallen. Het is opvallend dat het grietmanschap aan Beetke

De koperen doodskist van Beetke van Rasquert uit de kerk van Midwolde (foto Roelof Feringa).

en haar kinderen kwam en niet rechtstreeks aan haar zoon. Beetke oefende het grietmanschap niet zelf uit. Evenals de rechterlijke functies in Raskwerd en elders, die deel van haar bruidsschat uitmaakten, liet ze dit over aan haar zoons en hun waarnemers. Het was niet ongebruikelijk in de Ommelanden dat vrouwen als erfdochter en weduwen rechten in de rechtspraak en waterstaatsbeheer, die verbonden waren aan bepaalde goederen, in bezit hadden. Sommige vrouwen noemden zich zelfs hoofddeling, capitaneus, zoals hun vaders en echtgenoten vóór hen hadden gedaan.

Beetke en haar familie bleven tijdens haar leven trouw aan de kerk van Rome. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de keuze van de universiteit van Leuven voor de studie van haar zoons en van het klooster in Norden voor de opvoeding van haar dochters. We hebben bovendien gezien hoe de jongens ten strijde trokken tegen de dopers. De familie van Ewsum was zeer invloedrijk binnen de Kerk en bezat rechten in verschillende kerken. Er werd zorg voor gedragen dat alleen geestelijken, die boven iedere verdenking stonden, werden aangesteld. Op Nienoord was altijd een huiskapelaan. In 1533 schonken de Johannieten te Warffum aan Beetke en haar kinderen vanwege haar goedertierendheid en weldaden jegens het klooster de rechtspraak in een drietal parochies: Kantens, Stitswerd en Warffum. Schijnbaar bestonden er vanouds banden tussen de Van Ewsums en de Johannieten. In de vijftiende eeuw had het convent te Wijtwerd nog eens laten vastleggen dat de kloosterlingen de Van Ewsums erkenden als stichters, collatoren en beschermheren van hun klooster ter bevestiging van een oorkonde uit 1353. Die wordt tegenwoordig als een vervalsing beschouwd.

Beetke, een vrouwelijke pater familias

Rond 1534 was Beetke, samen met haar

schoonzuster Adde van Dornum, de laatste van haar generatie binnen de familie Van Ewsum. Beetke behield een overheersende positie, die mede verklaard kan worden uit de veelvuldige afwezigheid van haar zonen, eerst vanwege hun studie, later vanwege hun militaire loopbaan. Beetkes oudste zoon Onno kwam in 1535 om in de strijd tegen de Wederdopers te Münster, waar hij samen met zijn broers Johan en Hidde aan had deelgenomen. Christoffel en Wigbold zouden pas rond 1542 hun studie in Leuven beëindigen. Na het vertrek van Magdalena Schenck van Tautenburg namen Johan en zijn bruid weliswaar hun intrek op Mensinge in Roden, maar Johan bleef militair met alle bijbehorende verplichtingen. Hidde nam, enkele malen met Christoffel, aan verschillende krijgstochten deel en werd in 1546 door Karel V tot ridder geslagen. In november van dat jaar stierf hij tijdens de Schmalkaldische oorlog aan de pest. Johan, die ook in deze oorlog gevochten had, kwam in februari 1547 doodziek naar huis om te herstellen. Een half jaar later vertrok Wigbold noodgedwongen naar het Heilige Land en bleef meer dan twee jaar weg. Pas in 1552, twee jaar vóór de dood van zijn moeder, vestigde Johan zich als eerste definitief en wel in Roden. De grote afwezigheid van de gebroeders Van Ewsum was een gevolg van de veranderde politieke omstandigheden en was alleen mogelijk, omdat Beetke bereid en in staat was hun gezamenlijke belangen te bewaken. Voor het eerst sinds eeuwen waren er directe lijnen naar het centrale gezag, sinds de Ommelanden in 1536 in het Habsburgse rijk waren opgegaan. Dat bood de Ommelander edelen tevens de mogelijkheid om in dienst van de keizer Karel V een bovenregionaal aanzien te verwerven en deel uit te gaan maken van de Westeuropese finefleure. Het was daarvoor essentieel dat ze hun rechten en goederen in vertrouwde handen konden achterlaten. Het is duidelijk dat Beetke zich als hoofd

van de familie Van Ewsum opwierp. Het portret van haar uit ca. 1530 dat bewaard is gebleven, laat zien hoe zij zichzelf zag, of beter gezegd, hoe zij gezien wilde worden. Het is niet het portret van een succesvolle adellijke dame, die pronkt met haar rijke kleding en juwelen. Evenmin is het de afbeelding van een devote, in gebed verzonken vrouw vergezeld van een patroonheilige en prelaat. We zien een sterke en zelfverzekerde oudere vrouw, die ons recht in de ogen kijkt, sober gekleed, haar hand met trouwring rustend op de bijbel en op schoot een hondje als symbool van trouw; op de achtergrond het familiewapen en een ruïne als teken van vergankelijkheid, waarnaar twee religieuze wijzen en waarin de borg te Middelstum te herkennen is. Onderdeel van de ruïne is een ronde toren, die de oude Onno van Ewsum, Beetkes schoonvader, onder hevig protest van de stad Groningen, ter versterking van zijn huis in

Middelstum had gebouwd en waarvan de resten nu nog te zien zijn (zie afb. blz. 11).

Beetke maakte niet vanzelfsprekend plaats voor haar meerderjarige zonen. Zij zette de werkzaamheden van haar man voort en breidde het familiebezit aanzienlijk uit. Daarnaast verwierf ze verschillende rechten en privileges. Beetke stelde haar zonen in de gelegenheid een roemvolle militaire carrière op te bouwen. Hun langdurige afwezigheid was alleen mogelijk, omdat Beetke hun gezamenlijke belangen bewaakte. Hercules van Ewsum, bastaard van wijlen haar zwager Abeke van Ewsum, was hierbij haar steun en toeverlaat. Beetke stond echter op geen enkele manier onder het gezag van de mannen om haar heen. Haar onafhankelijkheid blijkt ook uit het feit dat zij zich niet presenteerde als de weduwe van Wigbold van Ewsum, maar als Beetke, de weduwe Van Ewsum. Het is duidelijk dat zij de touwtjes in handen had en ze volgde het doen en laten van haar zonen op de voet. In de correspondentie met de gebroeders wordt nogal eens verwezen naar 'uw lieve moeder'. Toen er een nieuw landrecht in de Ommelanden ingevoerd dreigde te worden, liet ze Johan weten dat hij aanwezig moest zijn op de vergaderingen hierover om hun privileges te verdedigen.

De laatste jaren

Ze had zich altijd met succes tegen een boedelscheiding weten te verzetten, maar kort voor haar dood liet ze Hercules een voorstel hiervoor maken. De reden voor haar langdurige verzet zal niet alleen ingegeven zijn door bezorgdheid over haar eigen positie, maar meer nog door angst voor onenigheid hierover tussen haar kinderen. De jongens maakten al ruzie over de verdeling van de boeken van hun vader. De uitkomst heeft ze niet meer meegemaakt. In januari 1554 voelde ze zich niet goed genoeg om de pas geboren zoon van Johan

Beetke van Rasquert op een in december 1993 in Parijs ontdekt portret (foto John Stoel).

De bouwgeschiedenis van de borg Ewsum te Middelstum (tekeningen Janneke de Jonge, NvhN, 1988) en een Ansicht uit 1910 met daarop getekend de ronde toren.

ten doop te houden en enkele maanden later stierf ze op Pinkstermaandag (14 mei). Beetke moet ongeveer zeventig jaar zijn geworden.

Wanneer we op haar leven terugkijken, kunnen we stellen dat dit geheel in het teken van de zorg voor haar verwanten heeft gestaan. De Friese stadhouder Willem Frederik van Nassau (1613-1664) heeft in zijn dagboeken zijn worsteling beschreven om de adellijke idealen, waarin belangen van de familie en die welke voortkwamen uit zijn functie, te verenigen met het ideaal om een goed christen te zijn. Ook Beetke heeft moeten proberen die twee werelden met elkaar te verzoenen. Het is de vraag of ze in de ogen van haar tijdgenoten daarin is geslaagd. Volgens een oud volksverhaal kon Beetke na haar dood geen rust vinden en spookte zij als een witte vrouw rond de vijver bij het huis Nienoord vanwege haar hebzucht en het onrecht dat ze anderen had aangedaan.

Het leven dat haar jongste zoon Wigbold na haar dood op Nienoord leidde, stond in schril contrast tot het sobere bestaan van zijn moeder, dat van een goede christelijke weduwe werd verwacht. Evenals zijn broers leefde hij in grote luxe en voerde een staat die zelfs die van de graaf van Oost-Friesland overtrof. Volgens Johan waren ze dat aan hun stand verplicht. ■

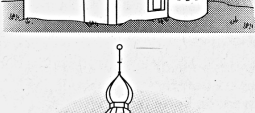
Bouwgeschiedenis van de borg Ewsum

-

1.
In de 14e eeuw is een steenhuis gebouwd.
-

2.
In de eerste helft van de 15e eeuw is het steenhuis versterkt door een schildmuur met poortgebouw.
-

3.
Door uitbreiding van de gebouwen, onder meer door een hoektoren in 1472 ontstaat een sterk slot.
-

4.
In de 2e helft van de 16e eeuw is Ewsum opgeknapt en van een traptoren voorzien. De ingang wordt verplaatst.
-

5.
De borg wordt na 1648 ingrijpend gemoderniseerd, waarbij een aanzienlijk deel van het oude gebouw wordt gesloopt.

Tekeningen: Janneke de Jonge, NvhN, 1998. Bron: De bouwgeschiedenis van de borg Ewsum, dr. P. Kool, stad en lande jaargang 2, nummer 4, 1993.